

UDK: 159.923.2

Datum prijema rada: 22.02.2011.

Datum prihvatanja rada: 28.03.2011.

PREGLEDNI RAD

EKONOMIJA

TEORIJA I PRAKSA

Godina IV • broj 1

str. 87-102

PLURALNOST I KRIZA KOLEKTIVNIH IDENTITETA

Nikolić S. Zoran¹

Sažetak: *Kritička analiza konstruisanja kolektivnih identiteta u tranzitnim procesima i njihov odnos sa personalnim identitetima, kao i uslovi objektivne ali i interesno projektovane krize identiteta, centralna je tema rada. Pluralnost identiteta oscilira od svojevrsne vrednosti i bogatstva do teskoba koje mogu ishoditi u dramatične opozitive i sukobe. U vremenima društvenih previranja, kriza personalnih i kolektivnih identiteta se prevashodno javlja u njihovom identifikacionom lutanju i nesnalaženju kao i u pogrešnom uobličavanju. Skupa sa neuređenim društvom, opterećenim tranzitnim problemima, ovaj fatum obezbeđuje povoljan ambijent instrumentalizacije i manipulacije kolektivnim identitetima. Kriza identifikacija se lako pretvara u suprotavljanje i konflikt. Procesi modernizacije i globalizacije ne ometaju konstituisanje identiteta nego se jednim delom globalizacija i gradi na jasnoj identifikaciji društvenih celina.*

Ključne reči: *pluralnost identiteta/ kolektivni identiteti/ personalni identiteti/ kriza identiteta/ instrumentalizacija krize identiteta.*

UVOD

Kuda plovi *balkanski brod*? Preovlađujući kolektivni iracionalizam teško nalazi racionalna objašnjenja. Vreme *pohvale ludosti* preti normalnosti koja uzmiče u strahu da u manjini ne bude proglašena nenormalnošću. Jedni skakavci su iza nas. Godine su nepovratno otišle Drinom, Savom, Miljackom... Novi skakavci prete. Šta činiti? Pradavno je čovek ustrojio društvenost i načinio je takvom da nas vazda zbunjuje, postavlja pitanja na koja još uvek ne nalazimo odgovore. Sopstvene paradokse ugradio je u kolektivitete. On je dobro i loše biće, i mahom dobro u njemu preteže nad lošim. Ali, biva i drugačije. Takva su i društva istorijom poznate nam civilizacije. Treba li nam nova *Nojeva barka* i možemo li računati sa njom? Ili od ove načiniti dostojnu odrednicu, ljudsko biće? Da li se prepustiti veri da bismo razumeli?

¹ Univerzitet Privredna akademija, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, Cvećarska 2, e-mail: fonthil63@ptt.rs

Balkanska vetrometina, kuća na drumu, sukobljavanje sa sopstvenom istorijom, nisu uspeli izroditi praktičnost. Ono što je najlakše, a to je jednostavnost življenja, pokazala se najtežim. I živite tuđe živote a ne one i onakve kakve biste vi kreirali. Kao po pravilu, u datim vremenskim odsecima, Mars – bog rata, ubere svoju žetvu. Dobrovoljno infantilni i/ili zloradi, zlomisleći mu prinose i više žrtava nego što bi i on sam tražio. Nakon toga sledi vreme otrežnjenja, novog učenja na sopstvenim greškama, novih nadanja, ali i lutanja, nesnalaženja. Na Balkanu se nikada nije učilo na tuđim pogreškama, a ni svoje nismo uspevali shvatiti. Teče Drina, oko nje magla... Orijentir se teško razaznaje. Iznad nje ćuprija. Hoćemo li je najzad preći sa jedne i druge strane, naučiti se radosti susretanja, pronalaženja, upoznavanja? Uživanja u različitosti i srodnosti, a potomcima ostaviti u nasleđe što više dobrog a što manje njemu suprotnog? I kada posustajete, pristajete na kompromise koje istina ne priznaje, i kada se nadete u strahu te ga ostavite iza sebe jer znate da on nije od Boga, ova svesnost krepi vašu snagu. Odgovornost prema sutra čini isto.

Savremeni svet se suočava sa spektrom složenih problema koji poprimaju globalni karakter. Ekološka problematika, siromaštvo, nove-stare bolesti koje prete pandemijom, lokalni ratovi, nuklearni potencijal, ekonomska kriza, upućuju na zabrinutost. Balkanska priča se na svoj način ugradila u današnju sliku sveta. Postsocijalistička društva se nalaze u procesima dvostruke tranzicije: a) od Istoka ka Zapadu tj. od socijalističkog ka kapitalističkom poretku svetske poluperiferije i periferije, b) od etabliranih ka novim kolektivnim identitetima. Ovo novo može značiti i praktični povratak na *staro*. Strukture ovih društava su doživljavale nizove intenzivnih kontinuiranih ali i sukcesivnih promena u domenu vitalnih sfera. Te korenite izmene sa negativnim vrednosnim prefiksom u opozitivnom kontekstu prema DRUGOM, učinile su da se unutrašnja integracija MI gradi više na različitosti i suprostavljenosti prema ONI nego u nalaženju valjanog i društveno pouzdanog stožera koji će od mnoštva JA konstruisati postojano MI. Izdiferencirane dojučerašnje strukture dominantnog zajedničkog identiteta, gde su se razumljive različitosti marginalizovale, i same su u pokušajima konstituisanja *imanentne samosvojnosti* postale duboko izdiferencirane strukturacije. Procesi intra integracije na jednom nivou – kulturnom, etničkom ili religioznom, sinhroni su procesima disjunkcije na ideološko-političkom i klasno-slojnom planu. Procesnost strukturisanja razvijenog dela sveta, nezavisno na vrednosno-ishodišnu dimenziju, pokušava se imitirati uz zanemarivanje istorijskog razvojnog kontinuuma u ekonomskom, kulturnom i političkom vidu. Tako da ova pojava liči na gradnju kuće od krova namesto temelja. Na taj način se umesto konjunktura novih-starih entiteta, grade labilne, nepouzdate celine koje imaju problema sa sopstvenom identifikacijom. Naviknute na totalitarističku ideologiju, *aklamacijom* promovišu *samosvojnost* koja

se bez društveno-istorijske utemeljenosti i neizostavne procesualnosti, zapovedno nameće kao virtuelni obrazac u koji se ne sumnja. Jedna dogma je, stoga, zamenjena novom. To je ta infekcija koja je ostala poput zaostavštine predašnjih vremena a prema kojima se nekritički odnosimo sa pozicije apologetstva ili denuncijantstva.

Socijane refleksije takvih orijentira ishode u istinskoj kulturno-duhovnoj dezorijentisanosti. Akteri društvene stvarnosti u nemogućnosti ali i bez interesnih motiva da izmene modele mišljenja, stavova, predstava i ponašanja, radikalizuju nove tipove idolopoklonstva. Praktičnost je ponovo ustuknula pred demagogijom. Kolektivni identiteti izgrađeni na repetitiji i dubokoj inverziji, samo su privid sa pretećom tendencijom da nepoznavanje sopstva u perspektivi bude usmereno protiv DRUGOG, koje kuburi sa istim problemima. Ova dešavanja me podsećaju na čoveka koji je izašao iz veze u koju je mnogo polagao i doživeo razočarenje. Umesto da prema svom emotivnom i kulturnom profilu traga za novim, u nesigurnosti se vraća na staro koje se već dokazalo kao pogrešno. Ali mu je bar poznato i stvara mu mogućnost empatičke imitacije. Tako dalje produbljuje svoja nezadovoljstva hraneći nemire umesto istrajnost u nameri. Kriza kolektivnih identiteta ima difuziona svojstva. Nju poprimaju akteri društvenog života – pojedinci i društvene grupe.

KORELACIJE MODERNIZACIJE, GLOBALIZACIJE I KOLEKTIVNI IDENTITET

Personalni ili neki od kolektivnih identiteta su stabilne kategorije. Ukoliko zaista postoje. Potraga za identitetom može značiti i nesigurnost u njegovo objektivno postojanje (Konrad, 1999, str. 42). Zaklanjanje iza procesa modernizacije i globalizacije je svojevrsna zamena problema. Traženje krivca gde mu, bar prioritarno, nije mesto. Ako konstatujemo da socijalizacija nije jednokratni čin, već da se isto lice može više puta socijalizovati tokom života, onda zaključujemo i da subjekt (personalni ili kolektivni) može sticati, imati, menjati, nadograđivati više identiteta (Nikolić, 2005, str. 323). Ali, stabilni subjektivitet podrazumeva i stabilni identitet u konkretnom vremenu. Njegove izmene i nadograđivanja ne treba brkati sa nestabilnošću i nesigurnošću u vlastito JA. Moderno društvo jeste protivrečno. Protivrečnosti od bilo kog u poznatoj nam istoriji. U perspektivi ono nudi binarne opozicije: a) postajanje sveta *zajedničkim velikim selom* koje se matični na svim odnosima karakterističnih zajednici, b) samorazaranje i armagedon. Shodno tome, teško se mogu osporiti dva ishodišta modernizacije i globalizacije. Uspostavljanje racionalnog i pragmatičnog svetskog poretka sa podrazumevajućim stepenom *jednakih mogućnosti* naroda, grupa, pojedinca za sopstvenim progresom u okviru globalnog, svetskog društva. Neosporivo je i svojevrsno Janusovo lice globalizacije, emancipatorsko i

preteče razarajuće, njena asimetričnost u raspodeli ukupne društvene moći i generisanje strukturnih nejednakosti u svetu „koje se izražavaju kroz klasne i regionalne disproporcije na relaciji Sever-Jug, bogati-siromašni, kao i kroz nove oblike tehnološkog kolonijalizma, odnosno zavisnosti i neravnopravnosti u rasporedu visokih tehnologija i simboličke moći u globalnom svetskom sistemu na relaciji svetski centar-poluperiferija-periferija.” (Mitrović, 2007, str. 157). Ali, pronaći svoje mesto u ovim procesima korespondira sa nizom činilaca koji grade i, istovremeno, predstavljaju indikatore tvorbe istinske samosvojnosti tranzitnog društvenog kolektiviteta. Inkorporirati sebe na prakseološki koristan način po celinu, potvrda je sposobnosti samospoznaje: ne samo *od kuda potičemo, ko smo* nego i *gde stremimo*.

Odnosi moći u svetu su neumoljivi. Prilagodavanje je jedna od značajnijih mera čovekove individualne ali i grupne inteligencije. Nesposobnost izgrađivanja i spoznaja JA sputava i njegovo određenje prema DRUGI. Pronalaženje SEBE i MI neposredno uslovljava mogućnost inkorporiranja u ovostrano, realno, iskustveno. Ta nesposobnost rezultuje odsustvom kognitivne spoznaje vrednosti ali i neumitnosti ZAJEDNO. Zbunjenost i dezorijentisanost izaziva različito formatizovane frustracije, koje u daljem toku pothranjuju nesnalaženje i nemogućnost samoodređenja. Tada se brkaju san i java. A pribegavanje *snu* pokazatelj je bekstva čoveka od stvarnosti u nemogućnosti suočavanja sa njom (Nikolić, 2002, str. 377). Repetitivna doživljaja DRUGOG kao suprotnog i bezuslovno suprotstavljenog. Time se iskrada poimanje vrednosti MI i ZAJEDNO prerastajući u rutinizaciju stereotipnosti i predrasuda kao utočišta frustriranosti i nezadovoljstva. Iskustveno potvrđeni izvor kolektivnih kao ličnih stereotipa u pribegavanju *veličini JA i/ili MI* kao iskrivljenog odraza u ogledalu, predstavljaju frustracije, odnosno, osujećenosti različitih korena u zadovoljavanju željenih ciljeva (Šiber, 1988, str. 14–16). Problemi kolektivne identifikacije se uvećavaju ukoliko se na internom i eksternom planu ili sprovede određene aktivnosti ili se one pogrešno tumače, a što uzrokuje latentnu i/ili manifestnu kolektivnu frustraciju. Ona se transponuje i na personalni plan a ova aglomeracija se saobražava u kolektivnu projekciju gde se krivci za *sopstvena* nezadovoljstva, neusphe i *razočarenja* traže u *drugima*, prvenstveno *drugim kolektivnim*

celinama (identitetima). Agresivnost u verbalnom ili fizičkom odnošenju prema njima dođe kao način ličnog rasterećenja (Nikolić, 2007, str. 690).

Umreženost društava koja se realizuje postupno prevashodno kroz odnose ekonomske međuzavisnosti, globalne podele rada, visokosofisticirane informatičke tehnologije, raznovrsne transnacionalne konstelacije, homogenizirajuću masovnu kulturu ali i kroz ekspoziranje čoveka kao *homo turisticusa*, doprinosi združujućim procesima među narodima, društvima i pojedincima na globalnom planu. Modernizacija obezbeđuje postuliranje globalizacije. Sve intenzivnija povezanost i višedimenzionalno društveno udruživanje koje obuhvata čitav svet, njeno je elementarno obeležje. Modernizacija, sa druge strane, je sama imanentno globalizirajuća. Globalizacija je svojevrsan dijalektički proces jer zbivanja unutar bilo kog društva „mogu da dobiju različit tok u odnosu na vrlo udaljene odnose koji ih oblikuju.” (Gidens, 1998, str. 69). Gidens naglašava njene osnovne dimenzije:

1. svetska kapitalistička ekonomija,
2. sistem nacionalnih država,
3. svetski vojni poredak i
4. međunarodna podela rada.

Globalizacija je kompleksan i unekoliko protivrečan proces (ili se u tako nešto može izroditi) koji skupa sa modernošću nosi i rizike kao što su prestanak funkcionisanja ekonomskog rasta, pojava nove forme totalitarizma kao posledice ekspanzije sredstava nadzora monopolskih grupa, mogućnost izbijanja nuklearnog rata, opasnost od ekološke katastrofe i sl. (Gidens, 1998, str. 74–81).

Sve novo izaziva nelagodnost kod recipijenta. Istorijska iskustva prizivaju oprez. Ali, ne smemo zanemariti neke fatume:

- a) niz problema sa kojima se suočava planeta Zemlja upućuju na nužnu globalnu saradnju i povezanost naroda, društava i država,
- b) ukoliko računamo da objektivizirana modernost postane dostupna svima a ne samo monopolskim krugovima, onda svako odbijanje pospešuje retrogradne procese koji se materijalizuju pretežno kroz retradicionalizaciju, retribalizaciju, reetnizaciju,
- c) svet tendira funkcionisanju poput složenog i jedinstvenog organizma gde svaki deo mora valjano obavljati svoju ulogu u njemu,
- d) upravo na tome se gradi značajnost kolektivnih identiteta globalnih društava jer bez jasne identifikacije u svakom pa i u funkcionalnom pogledu, taj entitet neće biti u stanju da pruži koristan i funkcionalno nužan doprinos egzistenciji celine čiji je deo.

To znači da se mora kalkulisati sa sankcionim dejstvom celine prema delovima koji se opiru savremenoj nužnosti. Istovremeno, globalna integracija uslovljava njihov opstanak i razvoj. U tom pogledu treba insistirati na značaju jasnog i pouzdanog kolektivnog identiteta. Da bismo postajući svesni SEBE mogli participirati u funkcionisanju NAS (jer znamo šta je svrha naše uloge u celini), a ne da bismo se opozitivno odredili ka DRUGOM. Strukturacija podrazumeva procesnost, a ona ukazuje na kretanje, promenu. Kretanje i promena u procesu stvaranja znaci su životnosti. Život svakog savremenog društva uslovljen je ovim činionicima.

Etnički, verski i bilo koji drugi kolektivni identitet svakog društva danas ne samo da mora računati sa ovim procesima u svetu, već se ova globalna procesualnost implementira u njihovo tkivo. Ni jedan identitet, ma koliko egzistirao kao stabilna kategorija, nije statični, jednom za svagda konstruisani, nepromenljivi društveni entitet. Nezanemarljiv broj država danas u svetu ispoljava različito gradirani i nejednak sadržajni otpor ovim promenama. Fragmentirana društva fundiraju unutrašnje antagonizme i po ovom pitanju. Ali, svi bez izuzetka posredno ili neposredno, svesno ili ne, učestvuju u istovetnim razvojnim procesima u svetu – megatrendovima. Balkanska društva kao i arapska na primer, mahom ispoljavaju otpor prema procesima koji se teško mogu zaustaviti (Nikolić, 2007, str. 197–198). Za našu temu je bitno da globalizacija ne podrazumeva gašljenje niti atak na kolektivne identitete društava i država. Naprotiv, ona se jednim delom gradi na njima.

Ne misle svi tako. Mada teorijski inklinira istom cilju, A. Heler u eksplikacijama o *univerzalnim vrednostima i radikalnim potrebama*, ističe da lokalno i partikularno mora ustuknuti pred univerzalnim. Univerzalne vrednosti poput samosvesti čovečanstva, „zamena identifikacije s lokalnom zajednicom, identifikacijom sa celim ljudskim rodnom i jedinstvenom ličnošću” omogućava progresivni razvoj čovečanstva ali i ostvarenje univerzalne i slobodne ličnosti (Vujadinović, 1988, str. 34). Radikalne potrebe i nastaju na matrici otuđene ličnosti, njenog nezadovoljstva koje se eksponiraju kroz neposlušnost. One zahtevaju nestajanje jaza među narodima i društvima, rata, gladi, teskoba (Vujadinović, 1988, str. 184). U pozitivnom kontekstu, globalizacija koja se oslanja i na jasnu samosvojsnost i samosvest društava, stremljenost istom cilju.

PERSONALNI I KOLEKTIVNI IDENTITETI – KORENI KRIZE IDENTITETA

Samosvest i samosvojsnost u personalnom i kolektivnom smislu, najvažnije su osobine identiteta. Personalni identitet se stiče učenjem i usvajanjem, određenjem i samoodređenjem, kroz procese vaspitanja i socijalizacije. Formiranje personalnog identiteta otpočinje u najranijem detinjstvu. Izvesne varijacije u njegovoj stabilizaciji i konstituisanju osećanja celovitosti ličnosti nastupaju u adolescenciji ali se mogu javljati i u ka-

snijim životnim periodima kada se za jedinku smatra da je odrasla, zrela osoba. Ove krize u konstituciji personalnog identiteta sa jedne strane su izraz samog procesa njegovog ustaljenja, dakle sasvim su očekivane: a) vaspitanje i socijalizacija u adolescentnom dobu tek treba da učvrste sliku pojedinca o svom personalitetu, b) promene u okruženju uslovljavaju i drugačije fundirano društveno biće, te se ova pojava reflektuje i na izmene u identifikacionoj strukturi ličnosti, c) odnos ličnosti prema spolnjem okruženju može oscilirati sve do onih granica kada neminovno dolazi i do promena u njegovom identitetu. Čovekovo JA ili samosvest se javlja kao „subjektivno doživljen entitet, ukupna svest o sebi jedne osobe, proces koji omogućuje integraciju opažanja, osećanja i misli o vlastitoj ličnosti” (Kreč i Kračfeld, 1969, str. 216). Svesnost o vlastitom JA integriše više dimenzija internog i eksternog karaktera. U mnoštvu, dve su osnovne putanje: ka sebi, ka okruženju (prostornosti i vremenitosti). *Ko sam, odakle potičem, čemu stremim i kakav je moj stav prema vrednosnom sistemu kolektiva*, osnovna su pitanja čiji relativno trajni odgovori uslovljavaju i trajnost konkretnog personalnog identiteta. Postojanost JA konstruiše trajno ili za duže ili kraće vreme i celovitost ličnosti. Ali, i ona se menja. Apsolutna postojanost personalnog identiteta u društvenim okolnostima koje su neprekidno izložene promenama, teško je prihvatljiva iskustvena opcija. Odnos pojedinca prema sredini kao i okruženja u odnosu na njega, formira ali i koriguje, nadograđuje ili korenito menja njegovo osećanje i doživljavanje vlastitog JA. „Vrednosni sistem te sredine *preraden* tokom usvajanja od strane jedinke je vrednosni okvir i za doživljaj vlastite ličnosti. Od saglasnosti ili nesaglasnosti doživljaja sebe sa usvojenim vrednosnim sistemom zavisi i stepen zadovoljstva sobom, osećanje sigurnosti i osećanje samopoštovanja” (Hrnjica, 2005, str. 164–165).

U osobinama društva kao promenljive kategorije nalaze se koreni izmene personalnog identiteta. Kao što smo konstatovali, društvo se sa jedne strane menja i ove promene su više ili manje obuhvatnije, frekventnije i intenzivnije. Adaptacija na novo podrazumeva korekcije u vlastitom JA. Stožer društvene integrisanosti, njegove ključne vrednosti mogu biti dovedene u pitanje od strane vrednosnog sistema pojedinca, on prema njima može razviti novi odnos, zauzeti kritički stav, neslaganje sve do suprotavljanja (otvorenog ili prikrivenog). Promene u personalnom identitetu nastupaju kao subjektivna reakcija na doživljeno, iskustveno i njegov izmenjeni lični doživljaj empirijskog. Sasvim za očekivati je refleksivni odgovor sredine. Ova pojava je prisutnija u nestabilnim društvima, periodima krize, previranja, naglih (i delimično neočekivanih) promena. Ali, sasvim je očekivana i u drugim tipovima društava – otvorenim i razumljivo stabilnim.

Kolektivni identiteti društva se granaju u više pojavnih oblika i samo srodni se mogu stapati u jedinstveno stablo. Pogledi na svet, uverenja, predstave, vrednosti, su u odre-

đenoj meri (ne i apsolutno) zajednički jednoj sredini. Etimologija reči identitet upućuje na istovetnost.² Međutim, teško je iskustveno utvrditi istovetnost bez ostatka, posebno u nekim tipovima kolektivnih identiteta, političkom npr. nacionalnom takode. Uvek postoje neke osobnosti, odstupanja od zajedničkog modela nekih grupa unutar celine (različitošć dijalekata, konfesija i sl. u okviru nacionalnih entiteta). Oduvek su se kulture prožimale, vršile različite uticaje jedna na drugu. Savremeno i sve više umreženo društvo, podrazumeva procese akulturacije. Tako da se kulturna samosvojnost društvenih celina neminovno menja. Ove promene ne znače i gubljenje identiteta. Kao i sve u drušćtvu, on postoji ali se i razvija, koriguje, nadograđuje, prilagođava. Te promene ne moraju mu oduzimati sposobnost očuvanja samobitnosti i samosvojnosti. Višeslojnost kolektivnih identiteta zahteva multidisciplinarnost u izučavanju. To je razlog što se ovoj problematici posvećuju: sociologija, socijalna psihologija, psihologija ličnosti, antropologija, kulturologija, komunikologija, etnosociologija itd.

Identitet društvenih grupa, poput personalnih identiteta, „formira se pod uticajem brojnih genetskih, kulturnih, socijalnih i personalnih faktora, unutrašnjih i spoljnih procesa” (Mitrović, 2009, str. 43). U kulturnim identitetima se prelamaju prošlost, sadašnjost i budućnost, tradicija i zajednički život, osećanje zajedničke pripadnosti i solidarnosti. On se postulira kao obrazac zajedničkog načina života, mišljenja i iskustva na čijoj se osnovi razvijaju saznanje i vrednosti (Golubović, 1998, str. 34). B. Stojković (1993) pri određenju kulturnog identiteta ističe njegove elementarne konstituente: a) povezanost kulturnog identiteta sa pojedincima i grupama, b) on uvek izražava određeni odnos prema drugome, c) kulturni identitet je promenljiva kategorija, d) identitet je relativan u kontekstu drugih identiteta (str. 26). Određenja kolektivnih identiteta je prilično isticanje iskustva naroda i stvaranje njegovog smisla polazeći od kulturnih atributa, kao ključne socijalne odrednice identiteta, svojstveno je gledištima M. Kastelsa (2002, str. 16). U pokušaju da utvrdi njegove realne korene, Kastels kategoriše tri izvora: a) legitimirajući identitet koji nastaje pod neposrednim uticajem zvaničnih a suprematskih institucija u drušćtvu, b) identitet otpora rezultat je konkretne aktivnosti onih subjekata koji se osećaju podređeno i ugoženo od strane dominantnog identiteta, c) projektni identitet nastaje na osnovama saglasnosti grupa u drušćtvu po pitanju redefinisavanja ili izgradnje novog modela samosvojnosti kao relevantnog za društveni kolektivitet u celini. Kastelsov teorijski konstrukt kolektivnih identiteta, očigledno, pored kulturnih počiva i na odnosima moći u drušćtvu. Ovi odnosi grade ali i razgrađuju kolektivne obrasce. Nosioci realne društvene moći modeliraju društveni život shodno svojim potrebama. Na taj način i kolektivni identiteti bivaju relativno trajne, različito značajne i izrazito relacione kategorije.

² Identific(a) (engl.) – istovetan, identičan; identification – izjednačiti, ustanoviti istovetnost.

Pluralnost identiteta se ogleda i u ovom pogledu. Stoga se ove definicije klasifikuju na formulaciji kulturnih, etničkih, nacionalnih, verskih, tradicionalnih, modernih, postmodernih, zatvorenih, otvorenih, generacijskih, parcijalnih, rodni, profesionalnih, političkih, klasno-slojnih identiteta. Pored toga, autori sa različitih naučno-teorijskih aspekata ekspliciraju i demokratske, autoritarne, potkulturne, monolitne, izlomljene identitete, identitete otpora i identitete zavisnosti, razvijene, nerazvijene, identitete u krizi i sl. (Mitrović, 2009, str. 45).

Kao personalna i kolektivna pojava, identitet usvaja, čuva i preoblikuje stare konstituentne ali i projektuje nove, saglasno nastalim društvenim okolnostima. To znači da je njegova socijalna diferencijacija uvek moguća. Celovitost identiteta je relativna. Njega grade različito značajni elementi. Njihova socijalno-vrednosna gradacija zavisi od spleta idividualnih kao i društvenih osobina. Svaka bitnija izmena u ovom pogledu, a prevashodno onih koje imaju društveni kontekst, može da dovede do promena samog identiteta. Promene ne znače istovremeno i krizu identiteta, ali je i ne isključuju. On nije trajna struktura. Međutim, o njemu se isto tako ne može govoriti i kao o objektivitetu koji doživljava česte korenite promene. Procesnost, da. Celovitost i postojanost samospoznaje i samosvojnosti teži uravnoteženosti, dakle, svojevrsnom stanju. Ali, dinamičnost društva neposredno uslovljava i dinamičnost ove pojave. Neusklađenost razvojnih promena, koje se u našem slučaju sublimiraju u MI, i elastičnosti MI da te promene apsorbuje u svoje generičko tkivo, a time obezbedi i neophodan stepen uravnoteženosti u sopstvenoj strukturi kao i prema spoljnjem totalitetu, ishodi krizom identiteta. Ustrojstvo društva zahteva da kolektivni identiteti raspolazu sposobnošću neophodne adaptacije prema DRUGOM. Ukoliko to nisu u stanju i egzistiraju (ili pretenduju na to) kao zatvorene, autarhične celine, kriza identiteta je neminovna. Sukob među različitim kolektivnim identitetima, sasvim je izvestan. Savremeno društvo kao institucionalno izdiferencirano i funkcionalno međuzavisno, više nego ikada ispoljava potrebu da se sposobnost prilagodavanja ugradi kao trajno svojstvo u strukturu kolektivnih identiteta. Prihvatanje promena znači i participiranje u njima. Prilagođavanje ne sputava invenciju, naprotiv, dobrim delom počiva na njoj. Saobraćaj raznovrsnih kolektivnih identiteta uspostavlja obrasce društvenog življenja na podlozi solidarnosti, prevazilaženja razlika, tolerantnosti i funkcionalno nužnog zajedništva, makar i u odelitim celinama.

ODNOSI MEĐU IDENTITETIMA, KRIZA IDENTITETA I SUKOBI

Sve češće se može pročitati, čuti kao se kriza savremenog društva izražava u krizi personalnih i kolektivnih identiteta. Mislimo da su ovakva zapažanja preterana. Svet se danas suočava sa nizom ozbiljnih problema koji unekoliko dovode u pitanje

egzistenciju čovečanstva. Bar na dosada poznat i prihvatljivo etabliran način. U dosadašnjem delu rada izneli smo neke od korena kriza identiteta. Izvori ove pojave imaju subjektivno-personalni i objektivno-društveni kontekst. Pored toga, ova problematika se provlači kroz sve faze istorijskog razvitka društava. Danas dobija na značaju posebno u tranzitnim društvima, kakvo je naše. Korenite ali i dramatične promene ostavljaju traga na društvenim i ličnim egzistencijama. Procesi *zamene* svignutih identiteta novim, koji se predstavljaju kao izvorni, autentični i time istinski, teku ne samo sporo nego i protivrečno. Ova protivrečnost se manifestuje kroz nekoliko perspektiva, na ličnom i kolektivnom nivou. Klasno-slojna matrica fundiranja kolektivnih identiteta menja se drugim, etničkim, nacionalnim, verskim, ponajpre, ali i političko-ideološkim. U pozadini jednog dela ovih identiteta leže kamuflirani interesni razlozi monopolskih grupa kojima ove projekcije služe kao osoben kvazi-reper, paravan iza koga se skrivaju stvarni razlozi zašto je mir, stabilnost, saradnja, suživot, solidarnost i tolerancija, na prostorima balkanskih veriga, nepoželjna pojava. Mnoga se pera mogu istrošiti na dokazivanje tokova unutrašnjih anagonizama društvenih celina, teškoća institucionalizacije njihove unutrašnje identifikacije, odnosa među kolektivitetima koji eskaliraju različito oblikovanim sukobima. Razlozi se mogu tražiti u istorijskom nasleđu, priznavanju ili nepriznavanju *istina o zajedničkom ili različitom poreklu*, verskim suprotnostima pa čak i jeziku koji, nezavisno na različitosti, svi razumeju. Svejedno mi je da li ću naručiti kafu, kahvu ili kavu. Bitno mi je da je imam sa kim piti, sa onim ko će mi ugodnost ovog napitka učiniti potpunom. Nisam se umorio od diskursa. Ali kao jedinka koja je rođena i živi na Balkanu, koja ga doživljava i oseća, mislim da vidim u čemu je naš problem. Njegovo objašnjenje zahteva mnogo stranica. Kao i činjenicu da ih ima ko pročitati i/ili umeti slušati. Učiti se na sopstvenim greškama kroz istoriju, i nije neka kognitivna vrlina. Još je gore kada ste svesni da nas dosada *učiteljica života* ničemu nije naučila. Mir i saradnja među društvenim egzistencijama, rada uslove i u jednom vremenskom razdoblju ishodi u ekonomskoj, kulturnoj i političkoj stabilnosti, unutrašnjoj i eksternoj funkcionalnoj konjukciji. Otvorenost društva u svakoj ravni se pojačava. Komunikabilne interakcije, nezavisno na tip, doprinose značajnim procesima upoznavanja, potiskivanja razlika kao stožera potonjih suprostavljanja i konflikata. Sve snost JA i MI, predupređuje potrebu da se ONI doživljavaju kroz zapovedni zazor, opreznost, nepoverljivost. Prosudivanje o DRUGOM se gradi na spoznaji JA i MI. Pre svega, *ko sam i šta želim*. Manipulacija kroz instrumentalizaciju kolektivnim osećanjima i doživljajima, tada nema dovoljno prostora za eksponiranje. Monopol-ske grupe rukovodene interesom gube poželjan ambijent: haosa, netrpeljivosti, stalne tenzije, straha, neizvesnosti, frustracija i traženja krivca u DRUGOM. Zato je na ovim prostorima *čovek uzda bio na gubitku*.

Korelacija konstruisanja ličnih i kolektivnih identiteta kao i problematike koja prati ove procese, je očigledna. Jedno drugo zahtevaju, među njima postoji socio-kulturna komplementarnost. Sporo, protivrečno do apsurdna, oblikovanje kolektivnih identiteta reflektuje otežanu ličnu identifikaciju. Sa druge strane, ukoliko ličnost izgradi svoj identitet u okolnostima neizgrađenosti kolektivnih identitetskih strukturacija, tada se može javiti spektar novih problema u odnosu na pojedince. Vrednosni sistem društva, pogledi na svet, obrasci mišljenja, modeli ponašanja mogu biti inkompatibilni ličnim profilima. A celina se mora graditi na saglasnosti sa svojim delovima. Preoblikovanje identifikacije pojedinaca ali i grupa kao aktera društvene stvarnosti, dovodi do novih nestabilnosti ali i necelovitosti kolektivnih identiteta. Pouzdanost u elemente koji grade njihovu strukturu kao i način na koji to čine, tvore je stabilnom kategorijom i prepoznatljivom u odnosu na druge. Nesigurnost na ovom planu uzrokuje negativno konotirane odnose prema DRUGOM. Prema tome, unutrašnje tranzitne nesposobnosti samoodređenja razbuktavaju potencijalno suprostavljanje u odnosu na druge. Nepoznavanje SEBE sputava poimanje DRUGIH, razlučivanje prijatelja i saradnika od mogućih neprijatelja. I tu na scenu stupa ODNOS jednih prema drugima, te se ovaj odnos i naizgled razaznaje kao centralni problem na relaciji dve ili više društvenih egzistencija. Neki tipovi kolektivnih identiteta imaju više identifikacionih problema (etnički, nacionalni) a neki manje (verski). Oni koji se postuliraju na čvrstim elementima koji se teško mogu dovesti u pitanje (verski kanoni) jednostavnije i uspešnije se konstituišu u kolektivnu identitetsku strukturu.

Pozitivne relacije među identitetskim egzistencijama se moraju postići i na unutrašnjem i spoljašnjem planu – u okviru jednog društva i među društvima. U oba slučaja može se javiti problem tzv. priznavanja identiteta. Oспорavanje ove vrste egzistencije rezultira krizom identiteta koji se uzima kao objekt nepriznavanja, i među dva ili više kolektivnih identiteta kao učesnicima u ovim relacijama. Uzroci nepriznavanja identiteta se razlikuju prvenstveno u smislu karaktera društva. Duboka fragmentacija društva ispoljava se i ovim pojavama. Odnosi među društvima koja su se nalazila u sukobu ili kojima sukobljavanje preči, karakterišu se i ovim opozitivima. Društva u konstituisanju brže ili sporije institucionalizuju stožer na kome grade unutrašnju integraciju. Sporo uobličavanje ovog činjoča uslovljava i identifikacione probleme na internom kao i eksternom nivou.

INSTRUMENTALIZACIJA KOLEKTIVNIH IDENTITETA

Da li saglasnost personalnih i kolektivnih identiteta unutar jedne društvene celine znači i potpuno poistovećivanje do utapanja pojedinca u identifikaciju kolektiviteta? Ne, ali totalitarsističko etabliranje kolektivnih identiteta ne prizaje različitost, auten-

tičnost, slobodu izbora, mišljenja i sl. Unificiranje na zapovednoj matrici ISTOG isključuje bez uslova RAZLIČITOST. Otvorena društva počivaju na bogatstvu različitosti koja se u celini saobražavaju u MI. Raznovrsnost nudi obilje gledišta. Time su i rešenja izvesnija. Ne očitava se nejednakost samo u domenu klasnog raslojavanja, nejednake raspodele svojinske i ostalih formi moći u društvu itd. Ponajmanje u pluralizmu kolektivnih identiteta i osobnosti personalnih. Nego i u odsustvu emancipacije čoveka i društvenih grupa, osujećivanju slobode i kritičnosti njegove misli, u politici diskriminacije, nejednakosti u poštovanju građanskih i ljudskih prava i sloboda ili njihovom institucionalnom nepostojanju. Pretnja ovim potrebama su novi, stari modeli odnosa prema DRUGOM: ksenofobičnost, šovinizam, hegemonizam, netrpeljivost, mržnja. Oni ne nastaju slučajno, niti dejstvom nekakve istorijske nužnosti. Ne, oni se strateški projektuju i kontinuirano pothranjuju. I ovde dolazi do pominjane zamene problema. Neuređeno društvo, siromaštvo, život na ivici egzistencije, kultivizacija politike, politizacija vere, intenziviranje socijalno patoloških pojava, rada neizvesnost i strah, kako od *danas* tako i više od *sutra*. *Krivac* se strateški projektuje, a svakodnevica ga mahom prihvata. Tada su ugroženi svi a miru se preti ponajviše (Nikolić, 2005, str. 34–37). Bez intenziviranja odbojnosti prema NJIMA, ovi planeri ne mogu računati na uspeh. Reakcija druge ili drugih strana bi trebala biti istoventna. I tu nastaje objektivni problem. Mržnju ne možemo smiriti mržnjom, nego odricanjem od nje. EGU se nameće objekt njegove teskobe, nesreće, patnje. Za očekivati je da odgovor EGA bude sadržan u njegovoj nameri i/ili preduzimanju radnji kako bi se uništio izvor pomenutog stanja (Freud, 1915, p.p. 48). Pored mržnje, javljaju se i druga negativna emotivna stanja kao što je zavist, jer strateg u manipulativnom činjenju projektuje predstavu kod konkretnog kolektiviteta da su DRUGI prisvojili nešto što zasigurno pripada NAMA. Agresivan stav i isto takvo ponašanje je očekivana reakcija. Kolektivna želja za *osvetom* lako poprima neki oblik nasilja. Iz tog i takvih razloga je potrebno izgraditi uverenja, predstave i stavove kolektiviteta kao animozitetne prema DRUGOM, *neprijateljskom kolektivu*. Ali, bez stanja haotičnosti unutar sopsstvene društvene celine, teško se mogu kod pojedinaca i grupa konstruisati ovakva raspoloženja prema NJIMA. Demonizacija određenih kolektiviteta sada poprima ekstenzivna svojstva. Borba protiv *neprijateja* ne bira sredstva.

Iz ovih (i ovakvih) razloga neophodno je pravilno konstituisati sopstveni personalni i kolektivni identitet kao preduslov ispravnog samoodređenja i određenja prema DRUGOM. Razvijanje kulture dijaloga i drugih vrsta saobraćaja među kolektivitetima, tolerancije, uvažavanja različitosti, solidarnosti, sopsstvene kritičnosti i vrednosne selektivnosti, pretpostavka je odbrane od manipulativnih nasrtaja interesnih monopolskih grupa. Istovremeno, sopsstvenog i društvenog mira. Legitimisanje kolektivnih identiteta u ovom kontekstu uz donekle razumljiv (i beza-

zlen) *narcizam malih razlika* ima šanse da neizvesnost transponuje u vrednosno pozitivnu izvesnost. (Zaharijevski, D. i sar., str. 45).

Konstruisanje kolektivnih identiteta je specifičan socijalno-kulturni proces. Ali, ovaj proces se ne odvija samo po unutrašnjim zakonima kombinovanjem izvesnih komplementarnih karakteristika koji ishode oblikovanjem onoga što JESTE (Popović, 2005, str. 168–169). Strateški, kolektivni identiteti se mogu uobličiti u ono što odgovara interesnim grupama. Osobnosti društvene celine opredeljuju i činioca na kojima će počivati instrumentalizacija. Ovde treba razlučiti manipulativnu, osmišljenu aktivnost od procesnosti oblikovanja kolektivnih identiteta u prostoru i vremenu. Struktura svakog kolektivnog identiteta sadrži određeni broj činilaca koji se vremenom, nekim nastalim okolnostima, mogu menjati. U identitetsku strukturu se mogu ugrađivati novi elementi, kao izraz dinamičnosti društva i adaptacije kolektiviteta promenama koje su nastupile. Ali, novi elementi moraju biti komplementarni postojećim. Prilagođavanje identiteta razvojnim promenama se mora odvijati na nivou kolektiviteta. U različitim vremenima insistira se i na različitim činionicima koji bi trebalo da odigraju odlučujuću integrativnu ulogu u ovim procesima. Nekada je to konfesionalni identitet u izgradnji etničkih i nacionalnih identiteta. Mitovi, *sećanje na zajedničku prošlost, stradanja i slavu*, takođe mogu imati značajan uticaj u njihovoj konstrukciji. Takav je slučaj na prostorima BiH, Kosova i Metohije i sl. Sa svim komponentama kolektivnog identiteta koji počivaju na nekakvoj vrsti emotivnih referenci, moguće je lako manipulirati. Pogotovo sa mitovima. Ideolozi dramatičnih sukoba u BiH i na Kosovu razvijali su strategiju na kojej kakvoj *drevnoj mržnji*, ugroženosti ali i strahu od DRUGIH. Sa druge strane, prikazivanje života i suživota naroda i konfesija na ovim geografskim prostorima u prošlosti, kao idiličnih, ne odgovara istini. Ovde su se uvek preplitali saradnja i sukobi. Koezistencija je, međutim, uvek počivala na nužnosti zajedničkog života. U BiH religija je i kod Bošnjaka, Hrvata i Srba igrala najznačajniju ulogu u socijalno-kulturnoj i etničkoj identifikaciji. Ali, identiteti nastaju i menjaju se i uticajem političko-ideološkog determinanta, bez obzira da li se ovaj uticaj javno manifestovao ili se sprovodio iza drugih (vremenu primerenih) paravana (Dejzings, 2005, str. 37). Krajem '80-ih i tokom '90-ih godina prošlog veka u BiH težište se pomera od izrazito političke identifikacije, religijskih i lokalizovanih identiteta ka etničkim i nacionalnim. Od vremena kada se čestitalo jedni drugima pri verskim praznicima, kada se sa poštovanjem ulazilo u džamiju, katedralu, crkvu ili sinagogu, tri kolektiviteta se zatvaraju u svoje avlije i zauzimaju busije, za odbranu ili napad, svejedno.

Pojedinci i manje grupe, menjali su i mogu uvek menjati svoj verski i etnički identitet. To ne znači da u potpunosti napuštaju nasleđe prethodnih identiteta. Nekada

je to bilo pitanje opstanka, nekada slobode ličnog izbora a pokatkada i kalkulant-skog prosuđivanja.³ Verski i nacionalni identiteti su čvrsti i postojani u uređenim društvima i u jakoj državi. Objektivno, BiH kuburi i sa društvenim ali i državnim identitetom. „Svaka nacija i etnička grupa u bivšoj Jugoslaviji ima sopstveni spisak (često i u doslovnom smislu te reči) žrtava, zločeda, razaranja i pretrpljenih nepravdi, ali čini se da ni jedna nije u stanju da žali zbog povreda nanetih drugima“ (Dejzings, 2005, str. 270). Zločin nema versko ili nacionalno ruho. Zločin je i manipulirati žrtvama zločina, nezavisno na cilj koji se želi postići. Svaka konfesija poznaje kategoriju pokajanja. Za hrišćane to je sveta tajna kojom vernik silom Svetog Duha i molitvom crkve prima oproštaj grehova učinjenih posle krštenja. To je put obnove njegove zajednice sa Bogom, izmirenje sa svojom liturgijskom zajednicom i potvrda njegove istinske vere.⁴ Podsetimo se na esencijalno u instrumentalizaciji kolektivnim identitetima, a pre svega kakav ambijent u društvu pogoduje interesnim monopolskim grupama. Pokajanje kao lični čin se ne dovodi u pitanje kod svakog čoveka kao ljudskog bića. Doživljaj sopstvene žrtve i zločinca sa druge strane je sasvim razumljiva teskobna refleksija u nemoći, patnji, bolu. Toj slabosti pojedinac teško odoleva. Ali je može prevladati, prevazići rukovodeći se verskim, civilizacijskim ali i onim kanonima koji od biološke jedinke stvaraju ljudsko biće. Međutim, u ovoj činjeničnosti – zločin, patnja i bol su neupitni – interesni stratezi grade sopstvene projekcije koje reflektuju na sasvim prirodna ljudska osećanja i stanja. Kajanje i greh je za DRUGE. Teče Drina...iznad nje čuprija... Interesna retorika koristi eufemizme ili hiperbole, već po potrebi. Obezbediti status žrtve. Promiče li misaonom opažaju da su u izgledu najveće žrtve oni rođeni nakon bosanske ratne drame? I njeni realni koreni se zanemaruju. Bitno je da na kantar su sopstvena žrtva preteže. Ali, za to nema nagrade. U tome je problem našeg prizivanja istorijskog iskustva u pomoć.

Protivrečnosti postoje ali se pluralnosti ne moraju eksponirati na takav način, nego se na ovim prostorima moraju početi doživljavati kao posebno bogatstvo. Građansko konstituisanje društva na istinskim demokratskim temeljima. Nijedan problem nije toliko značajan i nepremostiv. Odnos države i nacije, granice i sl. Paradigma bosanskog života sadrži prefiks *multi* a izražava se baš u životnom kroz multikulturalnost, multikonfesionalnost i multietničnost, prevashodno. Progressivne pro-

³ U tu svrhu Dejzings navodi primer Egipćana na Kosovu i Metohiji. Nekada su se izjašnjavali kao Romi, drugi put kao Albanci, a kada su Srbi dominirali tim prostorom ('90-ih godina prošlog veka) bilo im je u interesu da se nacionalno diferenciraju od Albanaca i deklariraju kao zasebni nacionalni identitet, tj. kao Egipćani. /v. Isto, str. 67./

⁴ Tajna ispovesti u hrišćana podrazumeva četiri elementa: 1. kajanje, 2. ispovedanje grehova, 3. molitvu za oproštaj i 4. pomirenje sa zajednicom koje se iskazuje pričešćem.

mene počivaju na simultanom kulturno-duhovnom i građansko-civilizacijskom preobražaju aktera: pojedinaca i grupa. Sistem je tu da obezbedi institucionalne okvire. Naravno, sistem moraju graditi obrazovani, stručni, pozitivno vrednosno konotirani, istinski profesionalci, ljudi dobre volje. Da čovek, i dalje, ne bi bio na gubitku.

ECONOMIC INTELLIGENCE IN MODERN INTERNATIONAL CONSTELLATION

Nikolic S. Zoran

Abstract: *Economic intelligence in modern international constellation includes a specific conglomerate of measures and actions of aggressive character with the aim of superseding rivals on the world market. The aim is to eliminate competition by using legal and illegal means, which are often incongruent with ethical norms. Economic espionage, unlike intelligence activities, uses all available methods, even the cruelest ones and even between traditional allies. International economic espionage is, therefore, a sophisticated essential postulate of modern economic warfare. Education and training of human resources and choice of appropriate safety strategies are of vital importance in protection of economic information, particularly in transitional countries.*

Key words: *international economic intelligence/ economic warfare/ trade secret/ transitional countries/ intelligence activities/ information/ safety*

LITERATURA

1. Dejzings, G. (2005). *Religija i identitet na Kosovu, XX vek*, Beograd
2. Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd
3. Golubović, Z. (1998). *Ja i drugi – antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd
4. Freud, S. (1915). *The instincts and their vicissitudes*, London
5. Hrnjica, S. (2005). *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti*, Naučna knjiga Nova, Beograd
6. Kastels, M. (2002). *Moć identiteta*, Golden Marketing, Zagreb
7. Konrad, Đ. (1999). *Antipolitika*, Oktoih, Podgorica
8. Kreč, D., Kračfeld, R. (1969). *Elementi psihologije*, Naučna knjiga, Beograd
9. Mitrović, I. J. (2007). *Savremene strukturne promene i kultura mira*, Filozofski fakultet, Niš

10. Mitrović, Lj. (2009). *Homo turistikus i kultura mira*, Centar za balkanske studije, Niš
11. Nikolić, Z. (2002). *Fenomen percepcije moći*, NDS, Beograd
12. Nikolić, Z. (2005). Kultura mira – jedan pogled, *Strani pravni život*, (1), 25–39
13. Nikolić, Z. (2005). *Sociologija*, Pravni fakultet, Istočno Sarajevo
14. Nikolić, Z. (2007). Instrumentalizacija nacionalizma i problem nacionalnog identiteta, *Pravni život*, 56(14), 671–690
15. Nikolić, Z. (2007). *Sociologija moći*, Pravni fakultet, Istočno Sarajevo
16. Popović, N. (2005). Neki problemi određivanja kolektivnog identiteta u empirijskim istraživanjima, U: *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, Institut za sociologiju, Niš
17. Stojković, B. (1993). *Evropski kulturni identitet*, Prosveta, Niš
18. Šiber, I. (1988). *Psihološki aspekti međunacionalnih odnosa*, Kulturni radnik, Zagreb
19. Vujadinović, D. (1988). *Teorija radikalnih potreba: „Budipeštanska škola”*, NIO „Univerzitetska riječ”, Nikšić
20. Zaharijevski, D., i sar. (2006). Identiteti u Srbiji i na Balkanu u procesu evro-integracije, U: Mitrović, Lj. i sar., *Kultura mira i geokultura razvoja Balkana*, Institut za sociologiju, Niš